
ЕКОЛОГІЯ, ІХТІОЛОГІЯ ТА АКВАКУЛЬТУРА

ECOLOGY, ICHTHYOLOGY AND AQUACULTURE

УДК 556:167.1

DOI <https://doi.org/10.32851/2226-0099.2021.121.33>

СТАН І ПРОБЛЕМИ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Глєбова Ю.А. – к.с.-г.н.,

доцент кафедри гідробіології та іхтіології,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Водні об'єкти та їх ресурси значною мірою привертали й привертають увагу людства, а після довгого періоду вивчення, розвідувальних робіт, створення необхідного обладнання та приладів почалася ера промислового освоєння ресурсів гідросфери. Виняткова масштабність необхідних ресурсів у гідросфері й обмеженість їх на суші зробили для більшості країн життєво необхідним нарощування зусиль на всебічний наступ на гідросферу в цілому. Унаслідок водних біоресурсів людство натепер отримує понад 25% харчових білків тваринного походження, а потреба в них постійно зростає. Зростаючий ріст населення нашої планети, що становить понад 7 мільярдів, призводить до зниження забезпечення в багатьох країнах цінними харчовими продуктами. Щоб отримати забезпечення харчовими білками, людство в останні роки інтенсифікує зусилля щодо ефективного й одночасно раціонального використання біологічних ресурсів як Світового океану, так і внутрішніх водойм. Є різноманітні форми використання цих ресурсів. Поряд із вдосконаленим рибальством зростає роль керованих людиною підводних ферм, плантацій.

В Україні для задоволення потреб людини в цінних рибопродуктах застосовується вилов водних біоресурсів як за природних умов використання водойм, так і за штучного вирощування аквакультури.

Очолоє рибогосподарську діяльність Держрибагентство, що містить 26 територіальних органів зі штатом 1 669 осіб. До сфери, що має забезпечувати в країні рибне виробництво, належить 40 державних підприємств, установ та організацій. З них 12 розташовано на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим, з яких 6 не ведуть господарську діяльність в Україні (не здійснили перереєстрацію на материковій частині України).

До 2019 р. була тенденція до зростання вилову водних біоресурсів, а у 2020 р. – до зменшення, і в Україні споживання риби й рибопродуктів у порівнянні із середньосвітовими показниками знаходиться на досить низькому рівні – у межах 12–12,7 кг на душу населення на рік.

Добування водних біоресурсів у рибогосподарських об'єктах загальнодержавного значення у 2020 р. становило 35,1 тис. т, що на 32,0% менше показника 2019 року. Зокрема, зменшення промислового вилову водних біоресурсів відбулося як у внутрішніх водоймах загальнодержавного значення, так і в Азовському й Чорному морях.

Ключові слова: Держрибагентство, біоресурси, водні об'єкти, риба, вилов, рибне господарство, аквакультура, селекція, рибоохорона, міжнародне співробітництво, бюджет.

Glebova Yu.A. State and problems of aquatic bioresources in Ukraine

Water bodies and their resources have largely attracted and continue to attract the attention of mankind, and after a long period of study, exploration, creation of the necessary equipment and devices, the era of industrial development of hydrosphere resources has begun. And the sheer scale of the required resources in the hydrosphere and their limits onshore have made it vital for the vast majority of countries to step up their efforts to make a comprehensive attack on

the hydrosphere as a whole. Thanks to aquatic bioresources, humanity today receives more than 25% of dietary proteins of animal origin, and the need for them is constantly growing. The problem of the rapidly growing population of our planet, which is more than 7 billion, leads to a decrease in the supply of valuable food in many countries. In order to provide humanity with food proteins, in recent years, humanity has intensified their efforts for the efficient and at the same time rational use of biological resources, both of the world's oceans and inland waters. There are various forms of using these resources. Along with improved fishing, the role of man-operated underwater farms and plantations is growing.

In Ukraine, to meet human needs in valuable fish products, the catches of aquatic bioresources are performed both under natural conditions of water use and in artificial aquaculture.

The State Agency for Fisheries, which includes 26 territorial bodies with a staff of 1,669 people, heads the fishery activities. 40 state enterprises, institutions and organizations belong to the sphere that should provide fish production in the country. Of these, 12 are located in the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea, of which 6 do not conduct business in Ukraine (have not re-registered on the mainland of Ukraine).

Until 2019, there was a tendency to increase the catch of aquatic bioresources, and in 2020 – a decrease, and in Ukraine the consumption of fish and fish products compared to the world average is quite low – in the range of 12–12,7 kg per capita per year.

The yield of aquatic bioresources in fishery facilities of national importance in 2020 amounted to 35.1 thousand tons, which is 32.0% less than in 2019. In particular, the reduction of commercial catch of aquatic bioresources occurred both in inland waters of national importance and in the Azov and Black Seas.

Key words: State Fisheries Agency, bioresources, water bodies, fish, catch, fisheries, aquaculture, selection, fishery protection, international cooperation, budget.

Постановка проблеми. Проблема є злободенною у світі й в Україні. Зумовлюється це зростаючою потребою споживання біологічно-цінних продуктів харчування, до яких належить риба різних видів. В Україні для цього є необхідні водні й рибні ресурси.

Для забезпечення потреби в рибі простежується тенденція на імпорт такої продукції. І Україна є імпортозалежною державою на ринку риби, вона має від'ємне сальдо щодо експорту в торговельному балансі [8–10].

Економічна наука має розробити й запровадити напрями раціонального розвитку рибного господарства на основі Законів України. У 2020 році з метою підвищення ефективності роботи відбулися реформувальні дії та зміни в підпорядкуванні підрозділів у рибогосподарській галузі [1–3].

Актуальність проблеми. Актуальним є питання ефективності й відповідності викликам економічно-політичних обставин у рибництві. Рибне господарство України – це галузь народного господарства, до якої належить діяльність щодо вилову, переробки, відтворення та збільшення запасів риби й інших водних біоресурсів у природних і штучних водоймах. Актуальна робота, спрямована на отримання цінних харчових, кормових, лікарських і технічних продуктів. Рибне господарство поділяється на рибальство, що має на меті вилов риби та інших гідробіонтів, і рибництво, яке спрямоване на збереження та поліпшення рибопромислових запасів, а також на відтворення господарсько-цінних видів риб. Рибальство в Україні може бути любительським, спортивним і промисловим – морське, прибережне й на внутрішніх водоймах (річки, озера, стави, водосховища), його розвиток перспективний [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією зі складових частин рибного господарства є водні об'єкти. Серед річок України основне рибогосподарське значення мають Дніпро з його притоками Прип'ять і Десна й Дунай, Дністер, Південний Буг і Сіверський Донець. У Дніпрі, зокрема, існує понад 66 видів риб, з яких основними промисловими видами є п'ять: сріблястий карась (*Carassius gibelio*), лящ (*Abramis brama*), плітка (*Rutilus rutilus*), плоскирка (*Blicca bjoerkna*)

і рослиноїдні види риб. У нижній частині Дунаю зареєстровано 71 вид риб, з яких основне промислове значення мають три: оселедець (*Alosa immaculata*), короп (*Cyprinus carpio*) і карась сріблястий. У Південному Бугу близько 70 видів риб, з яких найбільш численними є шість: короп, лящ, плітка, червонопірка (*Scardinius erythrophthalmus*), окунь (*Perca fluviatilis*), карась сріблястий. Іхтіофауна Дністра становить 57 видів риб: у верхів'ї переважають марена (*Barbus barbatus*), підуст (*Chondrostoma nasus*), головень (*Squalius cephalus*) та інші види, що живуть у проточній воді. У нижній частині річки – плітка, червонопірка, окунь, бичкові (*Gobiidae*), чехоня (*Pelecus cultratus*), лящ та інші [3; 4].

Озерне рибне господарство України зосереджене переважно в Поліссі й у заплаві нижньої течії Дунаю. Зокрема, на Поліссі є понад 268 озер загальною площею 16 000 га, в яких мешкає понад 32 види риб. Найбільш численними з них є 9 – лящ, плітка, червонопірка, щука (*Esox lucius*), окунь, лин (*Tinca tinca*), карась сріблястий, йорж (*Gymnocephalus cernua*). Промислова рибопродуктивність окремих озер на Поліссі коливається від 7,5 до 40 кг / га. У заплаві ділянки нижньої течії Дунаю площа озер становить близько 45 000 га з рибопродуктивністю від 21 до 73 кг / га. Найчисельнішими тут є короп, лящ, судак (*Sander lucioperca*), щука, окунь, червонопірка, бички, тюлька (*Clupeonella*), верховодка (*Alburnus alburnus*) [4; 6; 7].

Найпоширенішою формою рибного господарства України є аквакультура штучних і природних водойм. Ставовий фонд налічує понад 22 000 одиниць загальною площею близько 170 000 га. Садкові рибні господарства облаштовують на великих річках і водосховищах, а також прибережних ділянках морів. Набуває широкого розповсюдження по всій Україні індустріальне рибництво з використанням установок замкненого водопостачання (далі – УЗВ). Основними об'єктами промислу в дніпровських водосховищах є чотири види риб: карась сріблястий, лящ, короп і плітка. Найбільшу рибопродуктивність мають Кам'янське й Кременчуцьке водосховища. На озерах і водосховищах (їх частинах) України працюють спеціальні товарні рибні господарства (далі – СТРГ), що поєднують елементи аквакультури й промислового вилову. Протягом 2020 року діяли 398 СТРГ на загальній площі 147,2 тис. га водного дзеркала, де вилов проводили лише 266. Усього за цей період у режимі СТРГ було виловлено 8,1 тис. тонн водних біоресурсів, що на 2,3% менше, ніж у 2019 році (8,3 тис. тонн), і становить 52,6 % освоєння планових показників [8–10].

Мета, матеріали й методики дослідження. Метою роботи є аналіз розвитку рибного господарства України за останні роки. Аналізу підлягав стан рибництва й рибальства на внутрішніх і зовнішніх водоймах України за 5 років (2016–2020 роки). Основу дослідження становили наукові, статистичні й звітні дані стосовно основних шести показників розвитку рибного господарства України [3; 4; 6–10]. А саме: виконання державної політики у сфері рибного господарства й промисловості; вилов риби й інших водних біоресурсів; відтворення гідробіонтів; виробництво товарно-харчової рибної продукції; стан економіки рибної галузі України, а також міжнародного співробітництва з питань аквакультури [8; 9]. Крім того, використано законодавчу базу України, постанови Кабінету Міністрів, постанови Міністерства аграрної політики й продовольства України [1; 2].

Застосовувалися методи ретроспективного аналізу й моніторингу інформаційних даних результатів діяльності галузі народного господарства. Порівняльний і статистичний аналіз вилову водних біоресурсів у 2016–2020 роках був проведений згідно із загальноприйнятими методиками.

Ураховано істотні технологічні, економічні, організаційні й нормативно-правові особливості господарств різних форм ведення рибництва й узагальнено інформацію про динаміку розвитку рибогосподарського комплексу України [3–9].

Постановка завдання. З впровадженням програми діяльності Уряду в проведенні реформ Державним агентством рибного господарства (далі – Держрибагентство) України було поставлене завдання відповідно до Концепції реформування рибного господарства, яка почала діяти у 2016 році [11]. Держрибагентство спрямоване на залучення інвестицій в аквакультуру, створення органів рибоохорони з якісною зміною принципів їхньої роботи, формування культури соціально відповідального рибалки, досягнення прозорості й відкритості в роботі Державного агентства рибного господарства, а також на підвищення ефективності функціонування державних установ [8–10].

Нашим завданням було дослідити діяльність щодо вилову водних біоресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдяки поступовому втіленню в життя реформ у рибній галузі загальний вилов риби й інших водних біоресурсів мав тенденцію до зростання та у 2019 році на континентальному шельфі України становив 51,5 тис. тонн, що було на 2,2% більше, ніж у 2018 році.

Зокрема, у 2019 році в пониззі р. Дністер разом із лиманом і Кучурганським водосховищем вилов водних біоресурсів збільшився майже на 26 % і становив 2 581,8 тонни. Основну частину вилову складав карась сріблястий (2 067,3 тонни), лящ (169,6 тонни), плоскирка (72,9 тонни), окунь (50,8 тонни). Однак вилов водних біоресурсів у Дніпровсько-Бузькій естуарній системі зменшився. У водосховищах Дніпра обсяг вилову водних біоресурсів мав тенденцію до нарощування та у 2019 році збільшився на 6 % (13 959,8 тонни). У водосховищах переважно здійснювався промисел карася сріблястого (4 530,7 тонни), ляща (2 625,8 тонни), плітки (2 417,3 тонни), плоскирки (1 124,6 тонни), рослиноїдних видів риб (820,3 тонни) і судака звичайного (568 тонни).

Відновлення біоресурсів. Для відновлення рибогосподарського потенціалу й підтримки сталих рибних запасів у водоймах у майбутньому велике значення має штучне відтворення цінних представників іхтіофауни. Гостро це питання постало в умовах посиленого антропогенного навантаження, яке суттєво впливає на шляхи міграції риб і погіршення умов їх природного нересту.

Штучне відтворення, тобто випуск молоді цінних видів риби у водні об'єкти, спрямований як на підтримку водних екосистем загалом для формування промислових запасів, так і на проведення важливих рибницько-меліоративних заходів і штучного формування іхтіофауни зокрема. Завдяки такому зарибленню формується суттєва частка загальної промислової рибної продукції (переважно шляхом вселення рослиноїдних видів риб на водосховищах Дніпра), а також здійснюється поповнення популяцій аборигенних видів риб.

Загальний обсяг вселення різновікової молоді риб у водойми у 2020 році склав близько 49 млн екз., із них користувачами, громадськими організаціями, а також компенсаційними коштами й благодійними внесками – 3,85 млн екз, що у порівнянні з 2019 роком на 17% більше.

Селекція в рибництві спрямована передусім на підвищення якості об'єктів аквакультури, створення національного генетичного фонду рибоводних об'єктів, що оптимально підходять для вирощування водних біоресурсів у природних умовах України. Домінуюча тенденція в розвитку світового рибного господарства – розбудова аквакультури, яка може розвиватися за успішної селекції. Виконавцями бюджетної програми КПКВК 2804070 «Селекція в рибному господарстві

й відтворення водних біоресурсів у внутрішніх водоймах та Азово-Чорноморському басейні» за напрямом селекція в рибному господарстві визначено сім підприємств. Ними забезпечуються одержання, вирощування, збереження та утримання племінних (генетичних) ресурсів вітчизняного походження в кількості понад 78,4 тис. екз. і проведення експертної оцінки їх продуктивності, якості потомства, а також породивпробування, проведення селекції, генетичних досліджень.

Загальна кількість суб'єктів аквакультури Держрибагентства становить 4 568 підприємств різних форм власності [10]. У 2020 році обсяг продукції аквакультури становив 18,57 тис. тонн, що на 35,9 тонни менше проти 2019 року. Нині в Україні традиційними об'єктами аквакультури незмінно залишаються коропові: звичайний короп і далекосхідні коропові (рослиноїдні) види: білий і строкатий товстолобики, їх гібриди, білий амур. Крім коропових, українські аквафермери вирощують райдужну форель, європейського сома, шуку, судака, лина, кларієвого сома, карася, стерлядь, російського й сибірського осетрів, бестера, веслоноса тощо. Асортимент продукції аквакультури залишається тривалий час майже незмінним.

Безпосередньо аквакультурою у 2020 році займалися два державні підприємства: Іркліївський риборозплідник (вирощено й виловлено 643,7 тонни товарної продукції аквакультури) і Погребищенське районне державно-кооперативне сільськогосподарське об'єднання з рибництва «Погребищерибгосп» (вирощено й виловлено 90,3 тонни товарної продукції аквакультури), в яких розмір державної частки становить відповідно 100% і 65,5% [10].

Здійснення рибоохорони. У 2020 році державні інспектори здійснили понад 14,2 тис. рибоохоронних рейдів. Під час проведення рибоохоронних заходів у 2020 році було викрито понад 46,6 тис. порушень рибоохоронного законодавства. Сума накладених штрафів за порушення правил рибальства склала 5,82 млн грн [10].

Міжнародне співробітництво. Україна є членом міжнародної організації CCAMLR (Комісія зі збереження морських живих ресурсів Антарктики), де проводиться вилов риби й інших водних біоресурсів суднами під державним прапором України.

Протягом 2020 року представники Держрибагентства взяли участь більш ніж у 12 заходах міжнародного характеру з питань рибного господарства, переважна кількість яких відбулася в дистанційному режимі через COVID.

За результатами участі в засіданнях міжнародних організацій з управління рибальством, членом яких є Україна, зокрема Організації з рибальства в Північно-Західній частині Атлантичного океану (НАФО), Комісії зі збереження морських живих ресурсів Антарктики (ККАМЛР), Україна отримала промислові можливості на 2021 рік у водах світового океану.

Бюджет. Законом України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» із метою забезпечення виконання функцій, покладених на Держрибагентство, зокрема реалізації цілей і показників їх досягнення, за чотирма бюджетними програмами, відповідальним виконавцем яких визначено Держрибагентство, з державного бюджету було передбачено кошти загального фонду в сумі 412 812,5 тис. грн, із них використано асигнувань 409 629,8 тис. грн.

Однак у 2020 році вилов водних біоресурсів значно зменшився [10].

Висновки і пропозиції. 1. Водойми й рибні господарства – важливі об'єкти для продукції, яка містить цінні для споживання білки, амінокислоти, вітаміни, мінеральні речовини.

2. Найпоширенішою форою рибного господарства України є аквакультура природних і штучних водойм.

3. Діяльність рибного виробництва України очолює Держрибагенство, що містить апарат Агентства й 26 територіальних органів і загалом налічує 1 669 штатних одиниць, у тому числі державних інспекторів рибоохорони – 541 особу.

4. Відповідно до реформування в рибній галузі до 2019 року була тенденція в Україні до зростання вилову водних біоресурсів. Однак у 2020 році вилов водних біоресурсів значно зменшився. Зокрема, в Азово-Чорноморському басейні вилов становить разом 18,6 тис. тонн, у тому числі в Чорному морі – 9,8 тис. тонн, в Азовському – 8,8 тис. тонн. У внутрішніх водоймах обсяг добування склав 16,5 тис. тонн. Усі зазначені обсяги припадають на промисловий вилов.

5. Для відновлення рибогосподарського потенціалу й підтримки сталих рибних запасів застосовують штучне відтворення цінних представників іхтіофауни.

6. Україна є членом міжнародної організації CCAMER (Комісії зі збереження морських ресурсів Антарктиди), де проводиться Україною вилов біоресурсів.

7. Матеріали досліджень можуть бути використані в науковій і практичній роботі фахівців у галузях рибництва й сільського господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 18 липня 2011 року № 3677-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17> (дата звернення: 14.03.19).

2. Про аквакультуру : Закон України від 18 вересня 2012 року № 5293-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17> (дата звернення: 14.03.19).

3. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 17.02.2019).

4. Сучасний стан та розвиток рибної галузі України в кризовий час / І.І. Грициняк та ін. *Рибогосподарська наука України*. 2015. Вип. № 1. С. 5–15.

5. Методики збору і обробки іхтіологічних і гідробіологічних матеріалів з метою визначення лімітів промислового вилучення риб з великих водосховищ і лиманів України (№ 166 : Затв. наказом Держкомрибгоспу України 15 грудня 1998 року). Київ : ІРГ УААН, 1998. 47 с.

6. Глебова Ю.А., Шкарупа О.В. Стан рибної галузі в Україні на початку її реформування. *Науковий журнал. Науковий вісник НУБіП України. Сер.: «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва»*. 2017. Вип. № 250. С. 7.

7. Глебова Ю.А., Шкарупа О.В. Розвиток реформ у рибній галузі України. *Рибогосподарська наука України*. 2017. Вип. № 4. С. 7–18.

8. Ukraine Fishery products. URL: https://webgate.ec.europa.eu/sanco/traces/output/UA/FFP_UA_en.pdf (дата звернення: 17.02.2019).

9. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org> (дата звернення: 14.03.19).

10. Публічний звіт Голови Державного агентства рибного господарства України Ганни Шишман за 2020 рік. *Державне агентство меліорації та рибного господарства України*. URL: https://darg.gov.ua/files/18/02_18_zvit2020.docx.

11. Концепція реформування рибної галузі в Україні у 2015 році. *Державне агентство меліорації та рибного господарства України*. URL: https://darg.gov.ua/_koncersija_reformuvannja_0_0_0_1983_1.html (дата звернення: 14.03.19).